

*Чем более точна наука, тем больше можно
из нее извлечь точных предсказаний.*

А. Франс

Економіка підприємства та управління виробництвом

УДК [314.18:331.522.4](477)

**Хохлов М. П.
Мельник Ю. О.**

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ФАКТОР ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Присвячено огляду сучасної демографічної ситуації в Україні, тенденціям змін у структурі зайнятості та їх впливу на розвиток трудового потенціалу суспільства та окремого підприємства.

Аннотация. Посвящено обзору современной демографической ситуации в Украине, тенденциям изменений в структуре занятости и их влиянию на развитие трудового потенциала общества и отдельного предприятия.

Annotation. An overview of the present demographic situation in Ukraine, the trends of changes in employment patterns and their influence on the development of labor potential of society and the individual enterprise are studied.

Ключові слова: праця, трудовий потенціал, демографічна ситуація, структура зайнятості.

Відродження нормального сталого відтворення трудового потенціалу набуває життєво важливого значення для розвитку економіки України та для створення основ її економічної безпеки. Вирішальне значення має вирішення цієї проблеми в первинній ланці національної економіки – на підприємствах, де створюється національний продукт, формуються соціальні умови у головній сфері життєдіяльності – у виробництві. Але це питання є надмірно складним та усеосяжним, щоб вирішувати його у межах окремого підприємства. Значний вплив на відтворення трудового потенціалу підприємств роблять несприятливі демографічні процеси, які відбуваються у суспільстві. Кожне індивідуальне підприємство, що розглядається, здійснює свою господарчу діяльність як елемент суспільного національного комплексу. Тому воно знаходиться під впливом глобального, національного, регіонального рівней, у тому числі демографічних.

Вивченню демографічних проблем на різних рівнях господарювання присвячені праці багатьох науковців, таких, як В. Борисов, Е. Лібанова, А. Саградов, С. Тютюн-

никова, М. Волгін та багато інших. Однак недостатньо вивченою і у той же час гостроактуальною є проблема відтворення трудового потенціалу на рівні підприємств з урахуванням сучасних демографічних процесів. Тому метою статті є висвітлення демографічної ситуації у суспільстві, що служить важливим фактором відтворення трудового потенціалу у первинних ланках економіки – на підприємствах.

Небезпечна демографічна ситуація, міграція кваліфікованої робочої сили, що жадає працювати, невідповідність рівня оплати праці витратим зусиллям, знецінення робочих професій в очах населення може призвести до суцільного занепаду виробництва у країні. Наявність цих невіршених питань підтверджується статистично. Для ілюстрації зазначених положень пропонуються нижченаведені дані.

Для більшості країн СНД початковий період незалежності характеризувався глибоким падінням обсягів ВВП. Так, Україна за цей період скоротила свій валовий внутрішній продукт на 40 %, Росія і Казахстан – майже на 20 % [1]. Рівень народжуваності за останні роки скоротився майже вдвічі і не забезпечує навіть простого відтворення населення. Збільшується кількість сімей, які взагалі не бажають мати дітей з огляду на соціальні та матеріальні причини. У розвинутих країнах теж спостерігається негативна тенденція: якщо на початку 70-х років кількість розлучень на 1000 шлюбів у країнах закордонної Європи коливалося в межах від 100 до 200, то в останнє десятиріччя воно зросло до 200 – 300 [2]. Збільшується кількість країн, у яких фактично вже не забезпечується розширене відтворення населення. До них відносяться в основному країни Європи, де сумарний коефіцієнт народжуваності ще в 90-х роках знизився до показника 1,5. Деякі з цих країн (наприклад, Польща) ще мають мінімальне перевищення народжуваності над смертністю. Інші ж, яких набагато більше, стали країнами з нульовим або від'ємним приростом населення (наприклад, Австрія, Бельгія, Іспанія, Португалія, Італія, Греція, Хорватія, Швеція та деякі інші) [2].

Треба зазначити, що вищезазначені тенденції негативно впливають на усі аспекти відтворення, тому вирішувати їх треба комплексно. Для цього у розвинутих країнах досить успішно застосовують так званий індекс людського розвитку (ІЛР), або індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), що був розроблений у 1990 р. Цей показник дозволяє охопити усі аспекти розвитку та відтворення трудового потенціалу, дослідити його зміни. ІЛР складається із трьох показників – ВВП на душу населення, грамотність та очікуваний строк життя [3] та дає оцінку людському прогресу, формуючи власний рейтинг країн. Україна протягом останніх років демонструє

певний прогрес (77 місце у рейтингу ІРЧП у 2006 році, 76 місце на початку 2009 р.) [4], але загалом її позиції потребують значного зміцнення.

Період змін у суспільних відносинах супроводжується змінами у демографічній ситуації, але в Україні на ці зміни накладається несприятлива демографічна історія, яка значно деформувала віковий склад, чисельність населення, порушила механізм його демографічного відтворення. Саме це і викликає значні негаразди у демографічному русі України. На даний момент можна прослідити досить негативні тенденції змін у природному русі населення України за період з 90-х років ХХ ст. до початку ХХІ століття (табл. 1).

Таблиця 1

Природний рух населення України [1]

Показники	1990	1995	2000	2004	2008	2009
Кількість народжених, тис. осіб	65,72	49,29	38,51	39,07	46,695	39,25
Кількість померлих, тис. осіб	62,96	79,26	75,81	75,49	68,95	63,895
Природний приріст населення, тис. осіб	27,6	-29,97	-37,3	-36,42	-22,26	-24,64
Кількість зареєстрованих шлюбів, тис.	48,28	43,17	27,45	31,72	30,66	15,21
Кількість зареєстрованих розлучень, тис.	19,28	19,83	19,73	18,35	15,28	9,28
Кількість працездатного населення, тис. осіб	–	37,67	36,15	35,83	33,65	33,38

Ці тенденції яскраво проявляються при розгляді демографічної ситуації у Харківській області: на початок 2010 року природний приріст населення є від'ємним та становить 17,96 тис. осіб при загальній чисельності населення регіону 2 767 тис. осіб, а на 889 укладених шлюбів припадає 570 розлучень [1].

Зрозуміло, що несприятлива демографічна ситуація звужує базу відтворення трудового потенціалу держави. Ураховуючи прогноз розвитку населення до 2015 року (табл. 2), не можна очікувати швидких докорінних позитивних зрушень у демографічному розвитку, а також істотного перелому існуючих негативних тенденцій щодо кількісних параметрів трудового потенціалу.

Таблиця 2

Основні параметри та тенденції демографічного розвитку України [1]

Показники	2003	2005	2007	2010*	2015*
Сумарний показник народжуваності	1,2	1,2	1,2	1,3	1,4
Рівень смертності немовлят, %	9,6	9,3	9,1	8,8	8,2
Середня очікувана тривалість життя при народженні, років:					
жінки	74,1	74,2	74,7	75,4	76,7
чоловіки	62,4	62,4	63,9	64,3	66,2
Сальдо міграції, тис. осіб	-24,2	-5,6	+14,2	+31,9	+47,8
Питома вага осіб у віці 60 років і старше в загальній чисельності населення, %	21,2	20,7	20,3	20,6	21,7
Загальна чисельність населення, тис. осіб	47633	47047	46351	45533	44458

Примітка: *прогнозовані дані

На рівень народжуваності безпосередньо впливає укладення шлюбів і формування шлюбних відносин. Слід враховувати, що в Україні щороку відбувається 150 – 190 тис. розлучень, внаслідок чого понад 150 тис. дітей залишаються без одного з батьків [1]. Статистикою встановлено, що рівень розлучень не компенсується вторинними шлюбами, особливо серед жінок, що також впливає на рівень народжень.

Демографічна ситуація безпосередньо впливає на економічний стан держави, зокрема на кількість та якість робочої сили, трудового потенціалу підприємства. Але це не єдина проблема соціально-трудова сфери. Проблеми зайнятості, безробіття та оплати праці є визначальними в галузі соціально-трудова відносин. Багато з цих проблем народжувалися ще в радянські часи, але у своїй згубній силі вони розкрилися у процесі трансформації економіки України в ринкову. Економічні перетворення в державі привели до кардинальних змін у структурі зайнятості населення. Але ці зміни не завжди позитивні.

Зберігається неефективна структура зайнятості з високою часткою працівників у сільськогосподарському секторі економіки. Недостатній розвиток одержує сектор послуг, не розвиваються нові високотехнологічні галузі промисловості. Ринку праці під впливом загальнодержавної тенденції до зменшення ролі виробництва в економіці відчуває на даний момент гострий дефіцит працівників робочих спеціальностей.

Уже зараз потреба у працівниках актуальних в недавньому минулому спеціальностей значно скоротилась. Це явище супроводжується занепадом промислового виробництва у цілому. Таким чином, фахівці усіх спеціальностей зіштовхуються з браком робочих місць (табл. 3), а у деяких галузях виробництва поряд із цим спостерігається і дефіцит працівників (найчастіше це робочі спеціальності).

Таблиця 3

Потреба підприємств у працівниках в Україні, у тис. осіб [5]

Вид економічної діяльності	2007 р.	2009 р.
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	7,3	2,2
Добувна промисловість	8,1	0,8
Діяльність готелів та ресторанів	2,6	0,6
Виробництво електроенергії, газу та води	6,5	1,8
Освіта	4,1	1,5
Фінансова діяльність	3,6	3,6
Будівництво	16,7	3,2
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	21,6	7,7
Державне управління	16,8	11,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	9	6,2
Діяльність транспорту та зв'язку	13,1	4,9
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємствам	13,1	7,6
Переробна промисловість	42,8	12,1

Потреба підприємств у працівниках робочих спеціальностей за останнє десятиріччя зросла у декілька разів, і тільки скорочення темпів промислового виробництва внаслідок глобальної економічної кризи знизило цю потребу у 2009 р. (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка потреби підприємств у працівниках в Україні, у тис. осіб [5]

Роки	За професійними групами							
	законодавці, вищі державні службовці та керівники, менеджери	професіонали	фахівці	технічні службовці	працівники сфери торгівлі та послуг	кваліфіковані робітники сільськогосподарського та лісового господарства і рибальства	кваліфіковані робітники з інструментом	робітники з обслуговування, експлуатації технологічного устаткування, складання устаткування та машин
1999	2,6	4,9	4,8	0,5	2,1	0,8	18,6	13,1
2003	8	15,1	13,8	2,6	7,5	1,8	48,8	30,4
2004	10,3	16,9	15,3	4,4	9,9	2	53,6	38
2007	11,1	16,5	15,6	6,4	15,1	1,4	48,8	31,7
2009	6,5	10	9,1	2,4	8	0,7	11,4	7,7

Відсутність коштів на підприємствах промисловості у часи ринкової трансформації економіки призвели до масової втрати кваліфікованих кадрів багатьох спеціальностей, які внаслідок звільнення та відсутності гідної зарплати змінили вид діяльності та професію. Водночас розпалася система професійної технічної освіти: якщо у 1993 році професійно-технічні навчальні заклади випустили 307,1 тис. фахівців, то у 2008 р. – вже 265,1 тис. [5]. На даний момент існує певний дисбаланс між кількістю випускників ВНЗ різних рівнів акредитації (табл. 5).

Таблиця 5

Кількість випускників вищих навчальних закладів України, тис. осіб [5]

Роки випуску	ВНЗ I – II рівнів акредитації	ВНЗ III – IV рівнів акредитації
1993/94	198,0	153,5
2007/08	134,3	468,4
2009/10	114,8	527,3

Небажання абітурієнтів навчатися у профільних закладах освіти разом із старінням наявних кваліфікованих кадрів та їх перепрофілюванням за часи занепаду національного виробництва призводять до руйнівних наслідків.

Нині існує значне відставання темпів підготовки кадрів системою профтехосвіти від потреб ринку праці: щороку вітчизняні професійно-технічні навчальні заклади випускають близько 300 тис. кваліфікованих робітників, тоді як кількість заявлених роботодавцями вакансій сягає майже півтора мільйона.

До того ж, підготовка кадрів у ПТНЗ ведеться за 500 професіями, хоча в реальному виробництві їх нараховується понад 5 тис. найменувань [4]. Якщо не переломити ситуацію, дисбаланс на ринку праці й надалі загострюватиметься, що з часом може призвести до незворотних наслідків для економіки країни.

У зв'язку зі зміною галузевої структури зайнятості (дефіцит трудових ресурсів у галузях обробної промисловості, особливо в машинобудуванні і легкій промисловості) загострилися регіональні проблеми працевлаштування.

Поширення явища безробіття на пострадянському просторі можна охарактеризувати за допомогою методології Міжнародної організації праці (МОП), що у два і більше разів перевищує офіційні оцінки. На початку 2010 р. рівень безробіття в Україні за національною методикою склав 1,9 %, а за методикою МОП – 8,6 %. Це пояснюється тим, що оцінка МОП включає до незайнятих і осіб, що не зареєстровані у державній службі зайнятості. Зокрема, рівень безробіття, визначений за методологією МОП, перевищує показник зареєстрованого безробіття у Великобританії – у 1,7 раза, у Росії – майже в 4 [2].

Одна з головних проблем українського ринку праці – відсутність робочих місць з гідною оплатою. Це ще більше видно порівняно із розвинутими країнами Заходу. В Україні на той же час зберігається суттєва розбіжність у заробітній платі не тільки за регіонами, але і за видами економічної діяльності.

Наприкінці 2008 року за різними видами діяльності в розрахунку на одного штатного працівника спостерігалася така заробітна плата (рисунок).

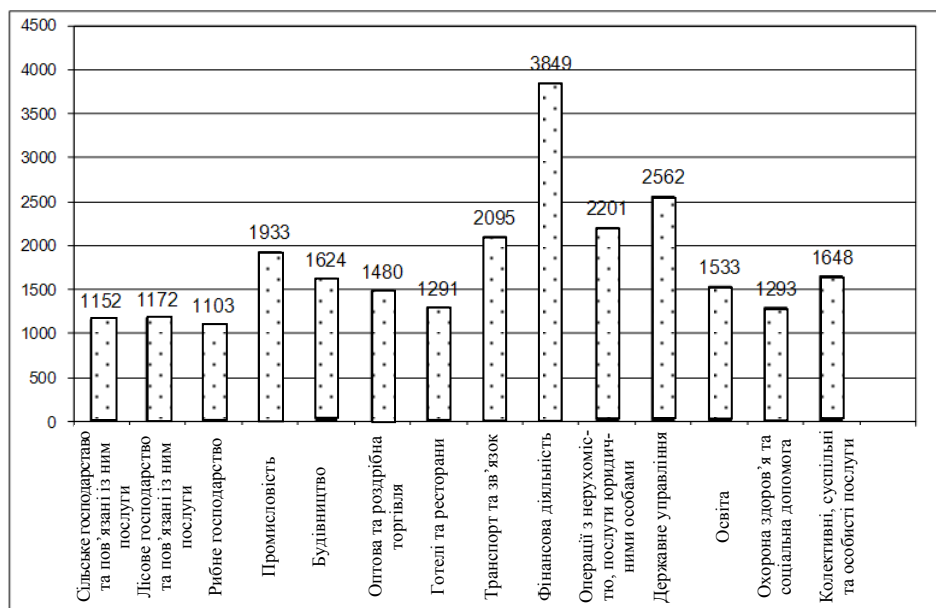

Рис. Середня заробітна плата в Україні за видами економічної діяльності, грн [5]

Цей рівень ніяк не відповідає наявній потребі держави у кадрах за різними спеціальностями, але, на жаль, ситуація досі не змінилась.

Загострення негативних тенденцій в Україні і погіршення внаслідок цього стану трудового потенціалу країни та процесу його відтворення потребує послідовного втілення ефективної демографічної політики, що має бути спрямована на:

посилення плановірності в елімінації негативних демографічних тенденцій на усіх рівнях управління, з цією метою збільшення дієвості державної демографічної політики;

нарощування трудових ресурсів потенціалу держави у напрямі підготовки кваліфікованих спеціалістів за дефіцитними професіями, підвищення престижу робочих спеціальностей на державному рівні;

підвищення оплати праці у промисловості, освіті, сільському господарстві тощо, державна підтримка навчальних закладів, що готуватимуть працівників дефіцитних професій.

Поліпшення демографічної ситуації у країні, вирівнювання ситуації на ринку праці, розвиток трудового потенціалу відразу відобразатимуться на ефективності роботи окремих підприємств та галузей, що приведе до покращення економічного стану держави.

Література: 1. Демографічна ситуація в Україні, офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/ds/dso.html>. 2. United Nations Data Retrieval System [Electronic resource]. – Access mode : <http://data.un.org>. 3. Рыбаковский Л. Л. Практическая демография / Л. Л. Рыбаковский. – М. : ЦСИ, 2005. – 199 с. 4. Офіційний сайт Міністерства праці та соціальної політики України. – Режим доступу : www.mlsp.gov.ua. 5. Оприлюднення експрес-випусків Держкомстату у 2010 році, офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua. 6. Волгин Н. А. Демография / Н. А. Волгин. – М. : РАГС, 2003. – 384 с. 7. Кизим Н. А. Качество жизни населения и конкурентоспособность Украины и стран ЕС / Н. А. Кизим, В. М. Горбатов. – Харьков : ИД "ИНЖЭК", 2005. – 164 с.

*Стаття надійшла до редакції
20.05.2010 р.*

УДК 339.13.017

Кобзев П. М.

КОНЦЕПЦИЯ ПАРАМЕТРИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ ОТКРЫТОСТИ И РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ОЭС И СЭС

Нет ничего практичнее хорошей теории.

Л. Больцман

Аннотация. Описан концептуальный подход к управлению стратегическими изменениями системных состояний информационной открытости и корректности экономических отношений в рыночных организационно-экономических системах.

Анотація. Описано концептуальний підхід щодо управління стратегічними змінами системних станів інформаційної відкритості і коректності економічних відносин у ринкових організаційно-економічних системах.

Annotation. The conceptual approach to the management of strategic changes of system state information transparency and correctness of economic relations in market economic-organizational systems are studied.

Ключевые слова: концепция, системный подход, параметрическая идентификация, информационная открытость, корректность отношений, трансформация систем, системный кризис, системная модель, функционал, управление, стратегические изменения.

При трансформации в рыночное состояние система государственного управления постсоветской Украины, созданная с нарушением системных принципов и системных закономерностей, стала генератором системных проблем [1]. Наряду с производными системного кризиса (политического, конституционного, правительственного, финансово-экономического, экологического, энергетического, социально-демографического, жилищно-коммунального, здравоохранения и образования) в системе возникли и другие системные проблемы, такие как, информационная закрытость власти и бизнеса от общества и некорректность рыночных отношений как между бизнес-структурами, так и между бизнесом и властью. В работах [1; 2] показано, что аналогичные проблемы вызвали саморазрушение системы государственного управления СССР и развал государственной системы СССР в целом. Следовательно можно предполагать, что без устранения системного кризиса, информационной закрытости и некорректности рыночных отношений, дальнейшее функционирование "больной" постсоветской государственной системы Украины приведёт в недалёкой перспективе к аналогичному, что и в случае "больной" государственной системы СССР, исходу.

Для субъектов мирового рынка внутригосударственная рыночная среда Украины как информационно закрытая и некорректная стала инвестиционно непривлекательной. Как показала практика, декларативные "системные" реформы в постсоветских государственных системах не дают желаемых результатов. Возникшие и нарастающие системные проблемы в формируемой рыночной среде Украины тормозят развитие рыночной экономики как на микро-, так и на макроуровне. Симптомами информационной закрытости и некорректности рыночных отношений стали несовершенные регламенты (законы), коррупция, тенезация экономики и неисполнение субъектами хозяйствования и государственными структурами установленных регламентов, а также отсутствие или неадекватность наказаний за их нарушение со стороны коррумпированной судебной системы.

Поэтому решение системных проблем информационной открытости и корректности рыночных отношений является крайне актуальным и возможно только системными методами. Конструктивных системных решений возникших и нарастающих проблем от отечественных государственных и бизнесовых менеджментов в силу их профессиональной неподготовленности и отсутствия стратегического системного мышления пока не предложено. Отечественные учёные и специалисты решению названных проблем, из-за отсутствия заказа на их решение, пока не уделяют им внимания о чём свидетельствует отсутствие, кроме авторских, научных публикаций по данному вопросу.

В работах [3 – 6] автором предложен ряд конструктивных системных решений аналогичных проблем. Предлагаемая публикация является продолжением авторских разработок и посвящается решению проблемы управления информационной открытостью и корректностью рыно-